

te oefenen op de keuze van huishoudens, zoals belangenvertegenwoordigers van huisvrouwen, huishoudkundigen in dienst van energiebedrijven, consumentenverenigingen en ook fabrikanten van huishoudelijke apparaten. Die oplossing ligt voor de hand, maar lost het probleem niet echt op. Een enkel voorbeeld. In zijn hoofdstuk modernisering van de keuken in het interbellum wijst Van Overbeeke op nieuwe inzichten uit de voedingsleer, uitgedragen door kookleraresen en huishoudkundigen. Gas- en elektrisch koken sloten beter aan op deze nieuwe voedingsleer dan het kolenfornuis en petroleumstel. Tot zover geen probleem. Vervolgens stelt Van Overbeeke: de meerderheid van de huisvrouwen besloot daarom haar kolenfornuis te vervangen. Zelfs de crisis van de jaren dertig was voor hen geen reden om af te zien van zo'n nieuw fornuis. (146) De relatie tussen modern koken en gas/electriciteit was er inderdaad, in de ogen van de huishoudkundigen. Maar of dit voor de meerderheid van de huisvrouwen de reden was om het kolenfornuis te vervangen, toont hij niet aan. Op pagina 97 blijkt dat in grote steden als Amsterdam koken op gas in 1930 al geruime tijd normaal was en dat in het decennium daarna vooral op het platteland meer vrouwen elektrisch gingen koken. Toch hield bijna de helft van de huishoudens in 1940 nog vast aan kolenfornuis of petroleumstel.

Ook elders trekt Van Overbeeke mijns inziens te gemakkelijk conclusies, zonder dat het aangedragen materiaal zijn bewering ondersteunt. Zo wordt op pagina 263 verwezen naar een enquête in Leeuwarden uit 1965. Een ruime meerderheid van de ondervraagden bleek niet op de hoogte te zijn van de gasprijs voor verwarming of het eigen gasverbruik, hetgeen volgens de auteur geen belemmering in het keuzeprocess hoefde te zijn. 'Het was immers een periode van toenemende welvaart en men had behoefte aan comfort en gemak in huis.' (*ibidem*) Zelfs een hogere gasprijs zouden de huishoudens dus hebben geaccepteerd — maar bronnen om deze stelling te ondersteunen worden niet vermeld. Ook wordt niet duidelijk in hoeverre de ondervraagden tot 1964, toen Leeuwarden werd aangesloten op het aardgas, gebruik maakten van gas van de gemeentelijke gasfabriek. Driekwart van de Nederlandse huishoudens had al een gasaansluiting voor koken en/of warmwatervoorziening op het moment dat het aardgas zijn intrede deed en voor hen gold dat het gasbedrijf het oude gas verving door aardgas. (237) Leeuwarden zal op die regel geen uitzondering zijn geweest.

Het is jammer dat vrouwentijdschriften, op een enkele jaargang van de *Libelle* na, bij zijn onderzoek buiten beschouwing zijn gebleven. Het *Maandblad van de Nederlandsche Vereeniging van Huisvrouwen* had wellicht de opties en keuzes van individuele huishoudens meer diepgang en structuur kunnen geven. Daar staat tegenover dat bij die processen waarbij huishoudens slechts een geringe rol hebben gespeeld (zoals bij badkamers en centrale verwarming) dit boek wel degelijk een mooi en helder inzicht geeft in het hoe en waarom van technologische veranderingen. De enorme stijging in het huishoudelijk energieverbruik in de twintigste eeuw komt daardoor voor een groot deel op het conto van intermediairs en maatschappelijke organisaties als woningbouwverenigingen, huishoudkundigen en energiebedrijven.

Jannie Poelstra

G. Verrips, *Denkbeelden uit een dubbelleven. Biografie van Karel van het Reve* (Amsterdam, Antwerpen: De Arbeiderspers, 2004, 472 blz., ISBN 90 295 0381 5).

In een interview met Laura Starink voor *NRC Handelsblad* in 1995 vertelde Karel van het Reve (1921-1999) dat hij vroeger wel eens een spelletje deed: stel dat de grens van het Oostblok driehonderd kilometer naar het westen was opgeschoven en wij ook onder de Sovjet-Unie

waren gevallen, hoe zouden bepaalde personen zich dan gedragen hebben? Bij wie had hij bijvoorbeeld kunnen onderduiken? Je weet het nooit, maar vermoedelijk niet bij zijn biograaf. Die was namelijk tot midden in de jaren zeventig een Sovjetgetrouwe partijganger, precies het type waartegen Van het Reve een groot deel van zijn leven te keer ging. Karel van het Reve kwam uit een communistisch nest, maar besepte al vroeg dat het systeem niet deugde. De zeven jaar jongere Ger Verrips kwam pas op gevorderde leeftijd tot die conclusie. Enerzijds maakt dat hem tot een onwaarschijnlijke biograaf, anderzijds heeft zijn communistische periode (1953-1975) hem voorzien van veel nuttige kennis over een van de belangrijkste fascinaties van Karel van het Reve.

Waarschijnlijk dus niet geheel toevallig is het vooral Van het Reve's verhouding tot het communisme die Verrips' belangstelling heeft. De periode tot en met de Tweede Wereldoorlog beslaat bijna de helft van zijn tekst. In 1945 is Van het Reve vierentwintig jaar en heeft nog ruim twee keer zolang te leven. Die verhouding trekt het boek dus wat scheef, maar er is ook wel wat te zeggen voor het accent op de vroege periode. Verrips heeft de hand kunnen leggen op de brieven, de dagboeken en een autobiografie die de jonge Van het Reve schreef. Deze geschriften leveren veel nieuwe informatie op. En dat is aardig, want Van het Reve's eigen bundels maaien door hun deels autobiografische karakter veel gras weg voor de voeten van een biograaf. Verrips heeft uit de onbekende teksten van Karel van het Reve veel letterlijk overgenomen. Daaraan heeft hij goed gedaan. Het biedt ons niet alleen veel interessante details uit Karels jeugd, maar ook een mooi beeld van de ontluikende stilistische kwaliteiten van de schrijver. We zien al iets opkomen van wat Van het Reve als essayist zo boeiend maakt: zijn literatuuropvatting, het zoeken naar de ultieme helderheid in de formulering en zijn belangstelling voor de algemeen verklarende theorie.

Ook in de rest van het boek ligt de nadruk op Karel van het Reve's omgang met het communisme. In 1967 verbleef Van het Reve een jaar in Moskou als correspondent van *Het Parool*. Aan dit ene jaar wijdt Verrips maar liefst drie hoofdstukken. Ook hiervoor is wel iets te zeggen, want in Van het Reve's Moskouse periode werd de basis gelegd voor de activiteiten die hem in de jaren zeventig wereldfaam bezorgden: de Alexander Herzen Stichting en de verspreiding van de geschriften van Russische dissidenten. Maar vervolgens raakt de biografie in een stroomversnelling: de laatste dertig jaar van Van het Reve's leven vliegen om. Binnen twee hoofdstukken is het met hem afgelopen. Dat heeft iets vreemds, want een aanzienlijk deel van zijn oeuvre verscheen na 1970 en je zou toch zeggen dat het belang van de man vooral in zijn werk ligt. Karel van het Reve is meer dan een afvallige communist en een bezorger van samizdatliteratuur. Hij is een briljant essayist en een van de belangrijkste naoorlogse Nederlandse schrijvers. En juist die schrijverskant laat Verrips voor een deel liggen. Hij weet dat zelf ook: in zijn inleiding dekt hij zich al in door te zeggen dat er niet veel aandacht besteed zal worden aan de ontstaansgeschiedenis en receptie van het oeuvre. Daarin moet een op handen zijnde kritische leeseditie van de *Verzamelde Werken* voorzien. Dat is hopelijk het geval, maar dat ontslaat de biograaf niet van zijn plicht een evenwichtig beeld te schetsen van zijn onderwerp. In een biografie gaat het tenslotte om het totaal van de historische persoon: wie is hij geweest en wat heeft hij in zijn tijd betekend? Verrips legt de accenten vooral op wat Van het Reve en hijzelf gemeenschappelijk hebben: het communistisch verleden. Zoals bij biografen wel vaker het geval is, lijkt de studie hier ook een middel te zijn geweest om het *eigen* verleden te exploreren en te verklaren.

Als we deze biografie langs de wetenschappelijke meetlat leggen, dan moeten we constateren dat zij hier enigszins tekort schiet. Het boek bevat een explicatief notenapparaat, maar nauwelijks verwijzingen. Er zijn veel letterlijke citaten, waarvan we soms alleen kunnen vermoeden wat

de bron is. De verantwoording is mager, niet alleen wat de bronnen betreft, maar ook ten aanzien van de (al dan niet wetenschappelijke) uitgangspunten van de auteur.

Daar staat tegenover dat Verrips een leesbaar en sober verhaal heeft geschreven, waarin hij niet psychologiseert en zowel de feiten als de gebiografeerde zelf laat spreken. Hij weet een goede mix tussen distantie en betrokkenheid te bewaren. De waarde van zijn biografie ligt echter vooral in het feit dat hij toegang heeft weten te krijgen tot uniek bronnenmateriaal, dat een schat aan biografische bijzonderheden oplevert.

Henk Wals

B. de Cort, *Solidariteit in anonimiteit. De geschiedenis van de leden van de Onafhankelijke Socialistische Partij (1932-1935). Een documentaire* (Breda: Papieren Tijger, 2004, 288 blz., €21,-, ISBN 90 6728 121 2).

Tot de meest boeiende aspecten van dit boek behoren de opgenomen foto's, waarbij de op het omslag afgedrukte opname van een intrigerende schoonheid is. De foto is gemaakt ten tijde van het paascongres van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), dat van 26-28 maart 1932 te Haarlem plaatsvond. Een kleine schare linkse socialisten heeft zich zojuist van het congres in de Jansschouburg verwijderd en marcheert door de binnenstad op weg naar zaal Cecilia, waar de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP) zal worden opgericht. De opname is bewogen, maar beklemtoont juist dáárdor nog nadrukkelijker het dramatische beeld van een Gideonsbende op weg naar de wereldrevolutie en de eindzege van het wereldproletariaat. Als vanzelf komt bij het zien van de foto de vraag op, wat er van deze marxistische garde geworden is, of ze haar revolutionaire roeping trouw is gebleven en welke rol ze tijdens en na de Tweede Wereldoorlog heeft gespeeld. Inderdaad stelt auteur Bart de Cort zich deze vragen, die het *Leitmotiv* van de studie uitmaken. Vanzelfsprekend behandelt de auteur daarbij de ontstaansgeschiedenis van de OSP, die vooral gebaseerd is op groeiende onvrede met de koers van de SDAP die, volgens de linkse opposanten, het dodelijke gevaar van fascisme en nationaal-socialisme onderschat, de woedende economische wereldcrisis van het kapitalisme weigert te beschouwen als een crisis in permanentie en het socialistische einddoel verruilt voor parlementaristische illusies. Vanwege interne meningsverschillen en tegenvallende verkiezings-resultaten fuseert de OSP op 3 maart 1935 met de Revolutionair Socialistische Partij van Henk Sneevliet — een afsplitsing van de Communistische Partij in Nederland — tot de Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij, die evenmin een gestage groei mag beleven.

De inleiding vermeldt als opzet van de studie het beschrijven van de geschiedenis van de OSP 'van onderop', waarbij de ervaringen van het gewone partijlid in de eigen bewoordingen van betrokkenen worden weergegeven. Het is een bij uitstek kwalitatieve vorm van geschiedschrijving, omdat niet gestreefd is naar het turven van frequenties van opvattingen of gedragingen maar uitsluitend naar het achterhalen van datgene wat de geselecteerde partijleden zélf bewogen heeft. Hierbij moet bedacht worden, dat er geen archief van de OSP bestaat — het is in de meidagen van 1940 door leden van de partij vernietigd — waardoor slechts fragmentarische informatie bewaard is. Wel is geput uit studies over het links-socialisme en uit een veelheid van linkse periodieken, om in ieder geval hoofdlijnen, maar ook wel meer gedetailleerde informatie, met betrekking tot de OSP en haar leden te bepalen. Maar typerend aan de benadering van de auteur is toch wel de intrigerende poging om door middel van interviews en archiefonderzoek (deel)biografieën van ongeveer 250 OSP-leden samen te stellen. Deze levensbeschrijvingen worden niet als 'afgerond' levensverhaal opgevoerd, maar binnen het